

хирев // Психологические проблемы социальной концепции поведения. – М., 1976.

14. Щербан Т.Д. Психологія навчального спілкування: Монографія. – К.: Міленіум, 2004. – 346 с.
15. Ядов В.А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности / В.А.Ядов // Методологические проблемы социальной психологии. – М., 1975.

The article reveals the psychological essence of goal sets, their connection and interdependence with psychological states of pupils in the secondary school, their role in establishing psychological contact in the interaction “teacher – pupil”. In the process of educational interaction a psychological contact appears as a result of common psychic states and social attitudes. The contact is perceived and experienced by subjects as a positive factor consolidating the interaction.

The structure of social attitude and its function is examined in the article. The authors investigate the issue of pupils’ goal sets and their specificity in different age groups. It is assumed that there exists certain dynamics of psychic states and goal sets of pupils of different age groups. The peculiarity of the dynamics is the change in hierarchy of goal sets in the minds of pupils of different ages, and also increasing number of expressions of negative states at teen age.

Key words: psychological essence, goal set, psychological state of pupils, interaction “teacher – pupil”.

Отримано: 23.12.2009

УДК 37:15:316

Т.М. Яблонська

СІМЕЙНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ ЯК ЗАСІБ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ ДИТЯЧЕ- БАТЬКІВСЬКИХ ВЗАЄМИН

Стаття присвячена аналізу та узагальненню сучасних напрямів та методів психологічної допомоги сім’ї. Зокрема розглядаються форми і методи роботи психолога-консультанта з метою гармонізації дитяче-батьківських взаємин.

Ключові слова: сімейне консультування та психотерапія, системний підхід, сімейна система, дитяче-батьківські взаємини.

Стаття посвячена аналізу і обобщенню сучасних напрямків і методів психологічної допомоги сім'ї. В частині розглядаються форми і методи роботи психолога-консультанта з метою гармонізації детско-родительських відносин.

Ключевые слова: семейное консультирование и психотерапия, системный подход, семейная система, детско-родительские отношения.

Актуальність. Практика психологічного консультування, зокрема консультування сім'ї, переживає в наш час період свого активного становлення. Це пов'язано, насамперед, з тим, що в суспільстві зростає рівень усвідомлення важливості ролі сім'ї у розвитку особистості дитини, потреба у фаховій психологічній допомозі сім'ї.

Як зазначають багато дослідників, сучасна сім'я як суспільний інститут переживає кризу: відбувається перехід сім'ї як системи на якісно інший рівень, трансформуються суспільні і сімейні цінності, послаблюється виховна функція сім'ї. Як свідчить статистика, досить високим залишається показник розлучень, зростає кількість проблемних сімей. Отже, значний соціальний запит, наявний у сфері психологічної допомоги сім'ї, зумовлює актуальність та значущість психологічних досліджень сім'ї як соціально-психологічного феномена та розробки ефективних моделей психологічної допомоги сім'ї.

Слід зазначити, що на сьогоднішній день напрям практичної роботи, зокрема психологічної допомоги сім'ї, розвивається з певним випередженням розвитку ґрунтовних наукових досліджень. У вітчизняному психологічному просторі застосовуються різні моделі психологічної допомоги, спостерігається тенденція до їх розвитку відповідно до вимог практики та національно-культурної специфіки. Отже, однією з нагальних проблем психологічної науки і практики є розробка сучасних методологічних підходів психологічної допомоги сім'ї, на основі адаптації та модифікації зарубіжних підходів психотерапії сім'ї, узагальнення та концептуалізації кращого вітчизняного досвіду в цій галузі. Це створить основу для подальшої розробки і впровадження ефективних моделей психологічної допомоги сім'ї.

Отже, метою даної статті є аналіз та узагальнення сучасних напрямків та методів психологічної допомоги сім'ї, зокрема з точки зору їх можливостей щодо гармонізації дитяче-батьківських взаємин.

Аналіз досліджень у сфері сімейного консультування та психотерапії. Не зупиняючись зараз на принциповому розведенні

понять “сімейне консультування” і “сімейна психотерапія”, звернемося до аналізу загальних принципів діяльності психолога-консультанта у галузі надання психологічної допомоги сім’ї.

Зокрема, одним з основних у діяльності сімейного психолога-консультанта, на думку О.О.Бодальова, В.В.Століна, є “принцип системності” [1]. Цей принцип орієнтує консультанта на розуміння симптомів і проблем клієнта у контексті його родинних стосунків, а як об’єкт психокорекційного впливу пропонує розглядати не окрему людину, а її сім’ю в цілому. Однак на практиці не завжди можливо дотримуватися даного принципу через те, що прихід інших членів родини на консультацію може бути надзвичайно ускладнений або й зовсім неможливий.

Як показує досвід, сім’ю у повному складі, тим більше так звану “проблемну сім’ю”, досить складно залучити до роботи в консультації. У зв’язку з цим більшість вітчизняних фахівців працюють з сім’єю опосередковано, здійснюючи фактично індивідуальне консультування з приводу сімейних проблем чи роботу з парою (матір-дитина, подружжя і т.д.). Хоча класичний системний підхід вимагає роботи з усією сім’єю, ми вважаємо методологічно обґрунтованим і прийнятним консультування окремих членів сім’ї або груп (сімейних підсистем). Адже впливаючи на один з елементів системи, ми змінюємо всю систему.

Аналіз наукової літератури дозволяє виокремити основні *психотерапевтичні підходи до роботи з сім’єю*.

У психологічній науці наявні різні підходи до вивчення сім’ї як феномена та психотерапевтичної роботи з нею. Значний внесок у розробку методологічних підходів до вивчення сім’ї здійснили представники зарубіжної психологічної та психотерапевтичної науки. Як свідчить аналіз наукових досліджень, у багатьох спробах класифікації концепцій сімейної терапії найбільш важливою є шкала орієнтації “індивід – система”. Так, одна з відомих ранніх класифікацій шкіл сімейної терапії виокремлює три базові теоретичні позиції [див.: 2]:

А	М	Z
Психоаналітична теорія		Теорія систем
індивідуальна орієнтація		міжособистісна орієнтація

Для позиції А характерним є фокусування на індивідуальному клієнті, для якого сім’я виступає стрес-фактором. У процесі психотерапії приділяється багато часу і зусиль збору історичної інформації, постановці діагнозу, роботі з афектом клієнта та сприянню його інсайтам. Позиція Z характеризує виключно сімейну системну орієнтацію, при якій акцентується цілісність

сім'ї, взаємозумовленість та послідовність дій її членів. Проблемний клієнт розглядається як “носії симптому”, що відображає дисфункцію сімейної системи. У терапевтичній взаємодії увага фокусується на теперішніх взаєминах. Для М-орієнтації характерним є змішання психодинамічного та системного підходів, що виявляється в одночасній наявності ознак обох підходів.

Досить популярною є класифікація Леванта (1980), який поділяє всі школи сімейної терапії на три кластери:

- 1) підходи, орієнтовані на сімейну історію;
- 2) підходи, орієнтовані на структуру або процес сім'ї;
- 3) підходи, орієнтовані на переживання [2; 11].

За даною класифікацією, історична парадигма об'єднує психодинамічну (Уейн, Лідс, Акерман, Фрамо, Фрідман, Сірлз, Пол, Вілс, Епштейн), багатопоколінну (Боуен) і міжпоколінну (Боршмені-Надь, Спарк) школи сімейної терапії, які розглядають особистість всередині системи. Прихильники цих шкіл, інтегруючи системні поняття, схильні аналізувати елементи міжособистісної взаємодії і проблему передачі паттернів через покоління. В цілому, історична парадигма акцентує вивільнення індивідуальності від її надмірного включення у стосунки з попередніми поколіннями. Це відбувається завдяки процесу відкриття прив'язаностей, досягненню інсайту про їх недоцільність та поступовому звільненню від них.

Парадигма “структура/процес” включає в себе комунікативну (Джексон, Хейлі, Вацлавік, Уікленд), стратегічну (Хейлі), короткотермінову, сфокусовану на проблемі (Вацлавік, Уікленд, Фіш), тріадичну (Зук), структурну (Мінухін) і поведінкову (Паттерсон) школи сімейної терапії. До цієї ж парадигми Левант відносить роботу таких терапевтів, як В.Сатір, М.Сельвіні-Палазолі, Л.Хофман, П.Пепп. Вказані школи акцентують існуючі паттерни взаємин у сім'ї та їх взаємозв'язок із симптомами або проблемами “ідентифікованого пацієнта”. Серед них існують певні варіанти: розглядати паттерни взаємодії через структуру сім'ї (С.Мінухін) або з точки зору сімейного процесу (В.Сатір); ставити головною метою зміну структури або полегшення симптому; орієнтуватися більшою мірою на теорію систем чи на теорію навчання тощо. Цей підхід передбачає реорганізацію сімейної системи для усунення дисфункційних елементів, які підтримують симптом. Завданням терапевта, який відіграє роль експерта, є діагностування дисфункційних елементів системи і планування серії впливів, що запропонують сім'ї альтернативи. При цьому часто використовуються парадоксальні директиви.

Підходи, орієнтовані на переживання, охоплюють гештальтистську (Кемплер, Рабін, Тетчер, Каплан і Каплан), емпіричну (Вітакер, Мелон, Уоркентін, Непье, Фербер) і клієнт-центровану (Левант) школи сімейної терапії. Ці школи більшою мірою зацікавлені у підвищенні якості життя індивіда у сім'ї, ніж у подоланні симптомів або зміні сімейної системи. Вони принципово основані на екзистенційно-феноменологічних теоретичних концепціях. Підхід до терапії у цих школах оснований на спробі інтенсифікувати афективний досвід для особистісного зростання та самоактуалізації членів сім'ї. Роль терапевта полягає у фасилітації, відображенні сімейної взаємодії та приєднання до сімейного процесу. Деякі клієнти, які приходять на терапію, мають намір отримати досвід власного особистісного зростання, знаючи, що це стимулює сім'ю зробити те ж саме.

Однією із суттєвих відмінностей психологічної допомоги сім'ї, основаної на системному сімейному підході, є інше розуміння як мети психотерапії, так і її процесу. Як зазначають Е.Ейдеміллер та В.Юстицькіс, традиційна сімейна психотерапія була націлена на розв'язання певних сімейних проблем [3, с. 97]. Коли проблема, що стояла за симптомом, була розв'язана, психотерапевт вважав своє завдання виконаним. Важливою тенденцією сучасної сімейної психотерапії є зміщення акценту: від самого змісту – до процесу його осягнення, від допомоги сім'ї у розв'язанні певної проблеми – до допомоги у навчанні розв'язання проблем.

Так, у процесі консультування або психотерапії сім'я виявляє свою звичайну поведінку, розігруючи звичайні сцени сімейного життя, члени сім'ї поводять себе так, як вони звикли поводитися у такій ситуації. Наприклад, у рольовій грі вони вперше отримують можливість поглянути на свою поведінку збоку, осмислити її. В них з'являється конкретне уявлення про свою поведінку у сімейних ситуаціях, і це виявляється стимулом конкретизації та деталізації “внутрішньої картини сім'ї” – уявлень про свою сім'ю.

Багато шкіл сімейної психотерапії застосовують методи, спеціально спрямовані на “розлад” звичайної сімейної поведінки: подружжя спілкуються одне з одним через посередництво психотерапевта; обговорюють проблеми зі своїми батьками письмово; один із членів сім'ї тимчасово виключається зі спілкування тощо. Адже автоматизм звичайної сімейної поведінки, його перенасиченість неусвідомленими навичками – одна з основних перешкод до усвідомлення індивідом своєї сімейної поведінки. Методи деавтоматизації дають можливість кожному члену сім'ї побачити та осмислити кожний свій крок, в результаті

чого сімейні сценарії активізуються – бідне та стереотипне уявлення про сім'ю замінюється насиченим та реальним. Особливо важливим є завдання забезпечити членів сім'ї новим емоційним досвідом – сформувані в них необхідні для розв'язання сімейної проблеми уявлення про почуття, думки і стани, про існування яких вони навіть не підозрювали.

Огляд підходів, що застосовуються у процесі психологічного консультування або сімейної психотерапії, був би неповним без аналізу методів та прийомів біхевіористичного напрямку, позитивами якого є короткотерміновість, структурованість, націленість на результат. Напевне, саме ці особливості роблять даний підхід одним із найбільш застосовуваних у вітчизняній практиці психологічного консультування та психотерапії. Зокрема, принципи позитивного підкріплення бажаної поведінки подружнього партнера, дитини, методика сімейного контракту є досить дієвими інструментами впливу на сім'ю. Контракт ставить кожного члена сім'ї перед необхідністю дуже точно уявити собі, чого насправді він хоче від інших, що йому заважає у поведінці інших, як йому найвигідніше чинити у відповідь на бажану для нього поведінку. У ході розробки сімейного контракту відбувається уточнення, конкретизація потреб членів сім'ї, цілей та пріоритетів кожного з них. Все звичне деавтоматизується, привертає до себе увагу, і виявляється, що уявлення про цілі та бажання інших членів сім'ї були неточними.

Якщо розглядати процес сімейної психотерапії у системній парадигмі, слід насамперед пам'ятати, що загалом в системній теорії змін, а відповідно й у сімейній психотерапії, виокремлюються зміни першого, другого і третього порядку [2]. Зміни першого порядку не торкаються структури і основних правил функціонування системи і, якщо проблема серйозна, їх, як правило, недостатньо для повернення до нормального стану системи. Часто адаптація пропонує лише тимчасове рішення, наприклад, на основі симптоматичної поведінки. Зміни другого порядку (мета-адаптація) стосуються змін організаційних основ системи, передбачають переструктурування. Зміни третього порядку означають зсуви у самосприйнятті системи, в тому числі своєї здатності змінюватися.

Як показує практика, більшість звернень до психолога і консультацій з приводу сімейних проблем мають короткотерміновий характер – від 1-2 до 5 консультацій. Зрозуміло, що за такий час реально досягти лише змін першого порядку, що мають адаптивний характер і на якийсь час полегшують сам симптом

або адаптацію сім'ї до його проявів. Отже, невисокий рівень мотивації сімей та їх готовності до роботи, що є проявами недостатнього рівня психологічної культури, значно ускладнюють процес психотерапії. Якщо ж врахувати, що у значній частині випадків сім'ї звертаються до психолога тоді, коли вже наявні досить серйозні системні порушення – подружжя на межі розлучення, спостерігаються стійкі прояви девіантної поведінки в дитини тощо – то часто короткотермінове, орієнтоване на подолання симптому консультування не дає стійких позитивних результатів.

Основні підходи до психокорекції дитяче-батьківських взаємин

Порушені дитяче-батьківські взаємини потребують особливого роду психологічної допомоги. Вивчення різних підходів до корекції дитяче-батьківських взаємин (Г.Я.Варга, Ю.Б.Гіппенрейтер, А.І.Захаров, О.Г.Лідерс, В.Сатір, А.С.Співаковська, Г.А.Цукерман, О.Черніков, Е.Ейдемільлер, В.Юстицькіс) свідчить, що найчастіше напрямком корекції виступає спрямований вплив на одного із суб'єктів взаємодії (частіше на батьків). Впливові, як правило, підлягають когнітивний та поведінковий компоненти батьківського ставлення до дитини.

У практичній психології виокремлюється два основних підходи до психокорекції дитяче-батьківських взаємин: педагогічно-орієнтований та психотерапевтично-орієнтований. Педагогічно-орієнтований підхід спрямований на профілактичну роботу і стосується, передусім, підвищення батьківської компетентності, педагогічної культури батьків. Метою такої роботи є покращання батьківсько-дитячих взаємин, оптимізація стилю сімейного виховання (П.П.Блонський, А.С.Макаренко, І.В.Мартинюк, Л.О.Пінчукова, В.А.Тур'ян, С.Т.Шацький).

Психотерапевтичний підхід спрямований на виправлення, корегування неадекватного батьківського ставлення до дитини. При цьому пропонується безліч форм такої роботи: індивідуальні (Ю.Є.Альошина, Г.В.Бурменська, О.А.Кабанова, О.Г.Лідерс), сімейні (Г.Я.Варга, Е.Г.Ейдемільлер, В.Сатір), групові (О.О.Бодальов, О.І.Захаров, А.С.Співаковська, Т.С.Яценко), а також комбіновані форми, які поєднують одночасну роботу з батьками та дітьми (Н.Аккерман, Г.Я.Варга, О.О.Бодальов, А.С.Співаковська, В.В.Столін).

Проаналізуємо коротко деякі моделі та методики роботи з корекції дитяче-батьківських взаємин, запропоновані російськими та українськими дослідниками.

Оригінальна методика роботи з сім'єю запропонована Березіним С.В, Шапатіною О.В., які досліджували узгодженість батьківських позицій [4]. На основі експериментальних даних О.В.Шапатіної було доведено, що встановлення спільної точки зору батьків на позитивні риси дитини (“примирення батьківських думок”) і пред'явлення її психологу у присутності дитини веде до зниження тривожності, підвищення і стабілізації самооцінки, зростання загальної впевненості поведінки дитини.

Автори назвали свою методику “Методика зниження генералізованої невдоволеності у дітей 5-10 років”. Суть її полягає у тому, що під виглядом підготовки до “дуже ефективного, але надто чутливого до неточностей психотерапевтичного впливу на дитину” здійснюється корекція міжособистісних взаємин у подружній парі. Такий прийом дозволяє знизити опір, підвищити відповідальність батьків за їх внутрішньосімейну поведінку, а також оптимізувати подружню комунікацію.

Корекція особистісних властивостей дитини основана на ефектах непрямого впливу. Корекція дитяче-батьківських взаємин відбувається в результаті підвищення гнучкості та адекватності сприйняття дитини. Фіксація батьків на проблемах у поведінці дітей призводить до переважання в оцінках дитини негативних висловлювань. Позитивні риси дитини опиняються на периферії свідомості. Необхідність відзначити реально існуючі позитивні риси дитини веде до того, що у фокусі уваги опиняються не лише негативні, але й позитивні її особливості.

Дана методика передбачає багаторазове запрошення батьків на консультацію психолога під виглядом підготовки та визначення готовності батьків до реалізації “психотерапевтичного впливу” завданням психолога на цьому етапі є оптимізація міжособистісних стосунків у подружній парі, узгодження їх виховних позицій, робота над можливими конфліктами тощо. Психокорекційний вплив, заради якого нібито ведеться підготовка, реалізується тоді, коли у стосунках між батьками буде досягнуто певної динаміки.

Сама процедура “психотерапевтичного впливу” відбувається таким чином. В присутності дитини, зайнятої “спецзавданням” (яким-небудь цікавим для неї заняттям), батьки на прохання психолога відтворюють задалегідь підготовлену розповідь про дитину. Розповідь має бути композиційно і логічно завершена і містити виключно правдиву, але тільки позитивну інформацію про дитину. Висловлювання батьків не повинні містити в собі прихованої критики (наприклад, “В принципі він добрий

хлопчик...”, конструкцій “Так... але...”, а також неоднозначних висловлювань). Ціннісні позиції та емоційні реакції батьків у процесі розповіді мають бути узгоджені. На думку авторів, використання даної методики дозволяє отримати комплексний ефект, що включає корекцію особистісних особливостей дитини, оптимізацію дитяче-батьківських взаємин та взаємин у подружній парі.

Корекція міжособистісних взаємин у подружній парі спрямована на оптимізацію процесів спілкування. Передбачається, що зміна параметрів комунікації призведе до зміни всієї внутрішньосімейної комунікації. Спільна робота психолога й батьків над змістом і формою розповіді спрямована на корекцію комунікацій у подружній парі і завершується лише тоді, коли:

- батьківською парою узгоджені правила сімейного життя, у тому числі виховні позиції;
- встановлене взаємне делегування права пропонувати правила;
- вироблений механізм узгодження позицій і прийняття рішень;
- комунікації звільнені від парадоксальних вимог членів сім’ї один до одного.

Аналізуючи пропоновану авторами методику, можемо відзначити, що в її основі лежить системний підхід – припущення про те, що позитивні зміни взаємин у подружній підсистемі матимуть наслідком зміни у загальній сімейній системі, в тому числі і в дитяче-батьківських взаєминах. Специфікою даної методики є мимовільні, більшою мірою неусвідомлювані клієнтами зміни, і це, на нашу думку є серйозним недоліком. Проте слід визнати, що за певних умов (недостатня мотивація подружньої пари або одного з них, значний опір змінам тощо) цей підхід буде досить ефективним.

Український дослідник Ю.Ф.Акименко в межах корекції батьківського ставлення запропонував трикомпоненту модель корекції, яка поєднує в собі індивідуальну, групову та комбіновану форми роботи з батьками. Як групову роботу з корекції батьківського ставлення автор запропонував тренінг батьківської ефективності. На думку автора, розроблена ним методика дозволяє здійснювати вплив на всі компоненти батьківського ставлення – когнітивний, емоційний, поведінковий. В результаті реалізації психокорекційної моделі у батьківському ставленні відбулися зміни, хоча й нерівномірні. Зокрема, зафіксована тенденція до збільшення емоційного прийняття дитини як більш самостійної, дисцип-

лінованої, ініціативної, пристосованої до життя, до вищої оцінки батьками інтелектуальних та творчих здібностей дитини [5].

Зазначимо, що описана модель розроблена для корекції батьківського ставлення до дитини молодшого шкільного віку. Робота ж з підлітками та їхніми батьками потребує залучення підлітків як рівноправних учасників діалогу.

Загалом, опора на системний підхід при роботі з проблемою дитяче-батьківських взаємин передбачає необхідність відстежувати й інші контексти функціонування сім'ї, насамперед, її структуру та процеси комунікації.

Холістичний підхід до дослідження сім'ї та корекційної роботи з нею передбачає, що всі елементи сімейної системи і всі процеси у ній тісно пов'язані. Так, іще в 1938 р. Н.Аккерман говорив про користь спостереження сім'ї як цілісної одиниці при роботі з порушеннями у будь-кого з її членів. Пізніше він рекомендував звертатися до вивчення сім'ї як основного засобу для розуміння дитини замість будь-яких інших способів [6]. В.Сатир зазначає, що подружні стосунки є стрижнем для формування інших стосунків у сім'ї; дисгармонійні стосунки між батьками обов'язково позначаються на їхній батьківській функції [7]. На думку К.Вітакера, те, що сім'я звичайно приходить до терапевта з проблемою якогось одного її члена, слід розглядати лише як "вхідний квиток". У процесі терапії необхідно розширити уявлення про те, у чому саме полягає проблема, і представити цю проблему як функцію внутрішньосімейної взаємодії [8].

Підводячи підсумки, зазначимо, що впродовж останніх десятиліть відбулося усвідомлення і загальне визнання того факту, що сім'я є одним з вирішальних чинників становлення та розвитку особистості. Так, психологи і психотерапевти розглядають психологічні проблеми, психічні розлади особистості, соматичні захворювання як функцію внутрішньосімейної взаємодії. Таким чином, і сім'я, й індивід розглядаються холістично, системно, у їх взаємозв'язках та взаємодетермінації. Такий підхід вимагає подальшої розробки як методології дослідження, так і стратегій психологічної допомоги.

Список використаних джерел

1. Бодалев А.А., Столин В.В. О задачах научного психологического обеспечения службы семьи // Семья и формирование личности. – М., 1981.
2. Черников А.В. Системная семейная терапия: Интегративная модель диагностики. – Изд. 3-е, испр. и доп. – М.: Незав. фирма "Класс", 2005. – 208 с.

3. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи. – СПб.: Питер, 1999. – 656 с.
4. Березин С.В., Шапатина О.В. Согласование родительских позиций как условие первичной профилактики наркомании в семье // Проблемы профилактики негативных зависимостей среди молодежи: Сб. материалов конференции. – Самара: Изд-во Самарского университета, 2001. – 125 с. – С.60-66.
5. Акименко Ю.Ф. Психологічна корекція ставлення батьків до дітей молодшого шкільного віку: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. – К., 2003. – 19 с.
6. Николс М., Шварц Р. Семейная терапия. Концепции и методы / Пер. с англ. О.Очкур, А.Шишко. – М.: Эксмо, 2004. – 960 с., ил.
7. Сатир В. Психотерапия семьи. – СПб.: Речь, 2000. – 283 с.
8. Витакер К., Бамберри В. Танцы с семьей: семейная терапия: символический подход, основанный на личностном опыте/ Перев. с англ. А.З.Шапиро. – М.: Независимая фирма “Класс”, 1999. – 176 с.

The article is devoted to the analysis and generalization of modern directions and methods of psychological assistance to a family. The author examines forms and methods of work of consulting psychologist in order to harmonize relations between children and parents.

Key words: family consulting and psychotherapy, systems approach, family system, relations between children and parents.

Отримано: 15.01.2010

УДК 378.22.015.31.094.57

С.П. Яланська

САМОСТІЙНІСТЬ ТА РОЗВИТОК ТВОРЧОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Головною метою педагогічної системи в сучасних умовах розвитку української освіти є формування творчої особистості, яка здатна до активної самостійної діяльності. Формування самостійності майбутніх учителів біологічних дисциплін забезпечує розвиток їх творчості,